

1. Iwanowski E. (Eu. Helenijusz). Wspomnienia lat minionych. – Т. 1 / E. Iwanowski. – Kraków : Skł. gł. w Księgarni Katolickiej Dra W. Miłkowskiego, 1876. – 601 s.
2. Lipkowski L. Moje wspomnienia. 1849–1912 / L. Lipkowski. – Kraków, 1913. – 324 s. – S. 149–150. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 334 с.
3. Grabowski M. Listy literackie : Wydał A. Bar / M. Grabowski. – Kraków : Nakładem Polskiej Akad. umiejętności, 1934. – 451 s.
4. [Red.] Iwanowski Eustachy / Redakcyjna // Polski słownik biograficzny. – Т. 10. – Kraków : Polska Akad. Nauk, 1962–1963. – 480 s. – S. 178.
5. X. Waclaw z Sulgostowa. Przegląd 50-letniej pracy literackiej Eu... Heleniusza / W. Nowakowski. – Rzym : STU, 1902. – 10 s.

Ершов В. Мемуаристика Евстахия Ивановского в контексте правобережной польскоязычной литературы периодов романтизма и позитивизма XIX ст. В статье анализируется творчество Е. Ивановского (1813–1903), выдающегося мемуариста польскоязычной литературы Правобережной Украины XIX ст. в контексте романтического и позитивистского художественных направлений; характеризуются и обобщаются способы организации и композиции его произведений, особенности интерпретации исторического прошлого, показаны основные поэтические особенности мемуаристики писателя.

Ключевые слова: польскоязычная литература правобережной Украины, романтизм, позитивизм, Е. Ивановский, мемуары, жанровые модификации.

Yershov V. Memuaristika of Evstakhii Ivanovskiy in a Context of Right-Bank Polish Literature of the Periods of Romanticism and Positivism of the XIX. E. Ivanovskiy's (1813–1903) creativity, the outstanding memoirist of Polish literature of Right-bank Ukraine of the XIX, it is investigated in a context of the romantic and positivistic art directions, ways of the organization and composition of its works, features of interpretation of the historical past are characterized and generalized, the main poetic features of memuaristika of the writer are shown.

Key words: polish literature of Right-bank Ukraine, romanticism, positivism, E. Ivanovskiy, memoirs, genre modifications.

Стаття надійшла до редколегії
23.01.2013 р.

УДК 82.091

Михайло Калініченко

Масова та висока література: *Pro et Contra* (обріи теоретичної рефлексії в сучасному українському, російському та північноамериканському літературознавстві)

Стаття актуалізує сучасну проблематику теоретичного та історико-літературного осягнення феномену масової літератури. Компаративістський аспект зумовлює звернення до досліджень українських, російських і північноамериканських науковців. Акцентовано на неконструктивності дихотомії «висока–масова» література, потребі й перспективі її подолання. Особливу увагу зосереджено на історії осмислення масової культури та літератури у науковому континуумі Сполучених Штатів Америки та значущості досліджень професора Д. Рейнольдса.

Ключові слова: масова література, висока література, історія національної літератури, американський Ренесанс.

Постановка наукової проблеми та її значення. «35 мільйонів читачів, які придбали “Гаррі Поттера”, – помиляються» [1, с. 718]. Із цією тезою американського професора Г. Блума шанувальники всесвітньо відомого шедевр масової літератури навряд чи знайомі. Кількість українців серед них немала. На офіційному сайті видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» читаємо датоване ще 2003 роком красномовне зізнання його фундатора: «Цю книжку від сьогоднішнього дня почали розвозити Україною і десь до середини листопада її можна чекати у всіх околицях держави». Справа, звісно, не в бестселері Дж. Роулінг. На теренах пострадянського світу масова література (або «низька», «популярна», «бульварна», «тривіальна», «формульна», «паралітература», «кітч», «треш») за рей-

тингом читацького попиту, тиражами й гонорарами авторів давно залишила позаду високу літературу, інституціалізовану писаним і написаним кодексами класичних гуманістичних цінностей. Отже, цілком доречним постає запитання: чи готове сучасне літературознавство досягнути феномен масової літератури, причини, наслідки й перспективи її популяризації? Актуальна проблема здатності до теоретичної рефлексії, спроможності визначити й за потреби скорегувати обрїї власної методологічної компетентності. Компаративістський аспект статті передбачає порівняння українських, російських і північноамериканських студій масової літератури. Потрібна, кажучи мовою соціологів, репрезентативна вибірка, спроможна виявити загальну конструктивну тенденцію (якщо така існує). У межах статті проаналізовано найбільш значущі тренди.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Багато вітчизняних науковців досліджують сьогодні феномен масової літератури. Не лише в українській, а й у світовій науковій практиці тривалий час помилково її ігнорували. Критично, як застарілі, розглянуто ідеї корифеїв західної соціально-філософської думки (О. Шпенглера, Х. Ортеги-і-Гассета, Т. Адорно, П. Бурдьє, В. Беньяміна, Г. Маркузе та ін.), котрі переконували, що стрімке піднесення масової культури й літератури – вкрай небезпечний, руйнівний наслідок загальноєвропейської кризи цивілізації. Не менших зусиль докладено, аби довести потребу *«витворення альтернативної критики, яка б враховувала специфічні особливості масової літератури, а не спиралася на стереотипи сприйняття високої літератури»* [4, с. 55]. У захопленні від такої перспективи дослідники навіть забувають про спільну для сучасного українського й російського літературознавства наукову спадщину. До кола попередників, праці яких заслуговують уваги, зараховують здебільшого західних авторів (Дж. Кавелті, П. Свірський, Ч. Мукарджі та М. Шадсон). Зігноровано студіями масової літератури, котрі свого часу здійснили О. М. Веселовський, С. А. Венгерів, В. П. Адріанова-Перетц, згодом – провідні діячі російської формальної школи, одночасно та слідом за ними – Д. І. Чижевський, І. Я. Айзеншток, Г. О. Гуковський, В. М. Орлов. Згадано лише Ю. М. Лотмана (побіжно, оскільки сприймається винятково як засновник суто соціологічного підходу до масової літератури).

Але найбільша концептуальна вада такого роду досліджень – принципова дихотомія масової і високої літератури. Вони постають цілком антагоністичними, взаємно непов'язаними (про що, зокрема, засвідчує вищенаведене судження про потребу застосування до масової літератури нового інструментарію, позбавленого *«стереотипів сприйняття високої літератури»*). Про помилковість їх розмежування попереджає М. Г. Жулинський у напутньому слові до цитованої статті: без масової, популярної літератури *«не може триматися на плаву література висока, елітна»* [4, с. 49]. Отже, проблема не лише в тому, що вивчення масової літератури потребує особливого інструментарію. Головними завданнями української літератури було й залишається завдання націєстверджувальне. Тому будь-яке студіювання масової складової українського духовного простору піднімає низку питань: чи причетна вона до розв'язання цього завдання? Чи байдужа? Чи руйнує національні цінності? Масова література зовсім відрізняється від високої... Є. Маланюк писав: *«Як в нації вождя нема, Тоді вожді її – поети»*. Творці масової літератури, що продукують *«паралітературу»*, *«кітч»*, *«треш»*, теж спроможні постати національними лідерами?

Відповідь на такі питання веде до концептуальних вузлів історії національної літератури. Справжнім проривом у царині осмислення контроверсійних зв'язків, що виникають та існують між масовою і високою літературою, стала книга Т. Гундарової *«Кітч і література. Травестії»*. Її новаторський зміст спонукає не лише до подолання справді застарілих уявлень про дворівневу ієрархію різних комунікативних та соціальних літературних практик, а й заохочує *«розпочати розмову про місце масової культури в розвитку національної літератури»* [2, с. 9]. Але позиція, висловлена в книзі *«Кітч і література. Травестії»*, викликає в частини науковців різке неприйняття. Зокрема, П. Іванишин побачив у ній небезпечні намагання нав'язати національній літературі *«чужорідні її елементи»* [3, с. 278]. Очевидно, теоретичне та історико-літературне осягнення проблеми масової літератури здатне перетворитися сьогодні на дуже помітний складник розуміння історії та сучасності української літератури. Але принципової розмови, до якої було б залучено науковий загал, досі ще не відбулося.

У російському літературознавстві останнього часу також не надто інтенсивно розширюються обрїї теоретичної рефлексії щодо співвідношення масової та високої літератури. За резонансними публікаціями безперечними лідерами постають культурологи, соціологи та філософи: К. Е. Разлогов,

М. А. Хренов, К. Б. Соколов, Є. Г. Соколов, В. Г. Лебедева, І. В. Кондаков. Російську масову літературу вони розглядають у загальному світовому контексті тотальної експансії масової культури. Але інноваційний потенціал досліджень суттєво обмежений. Дихотомія «висока–масова» культура залишається домінантною пізнавальною моделлю. Вона зумовлює пласкі інтерпретації вкрай складних (до того ж навзаєм неподібних у своїх історичних модифікаціях) колізій культурного буття. Не дуже розроблено й методологію. Помітне негативне ставлення до напрацювань гуманітаристики посткласичного періоду. Загалом все це призводить до неспроможності запропонувати перспективні аналітичні концепти осягнення строкатості соціокультуральних практик. Їх літературознавче студіювання загалом позначено подібними прикметами наукової «квоності». Бракує рішучих спроб обсервації історії російського культурного простору. Показовою в цьому сенсі виглядає колізія, що 1997 року виникла в журналі «НЛЮ». Редакційний задум розпочати на його шпальтах обговорення «іншої» літератури спровокував Л. Гудкова, директора аналітичного центру «Левада-Центр», написати про неспроможність сучасної російської філології адекватно поцінувати масову літературу. Можливо, цей вердикт виглядає надто категоричним, але він заохочує уважніше придивитися до стану справ у західному, зокрема північноамериканському літературознавстві. Такий компаративістський вектор – недовільний. Сполучені Штати Америки – справжня батьківщина масової культури. Теоретичне осмислення масової літератури має тут без перебільшення унікальні здобутки. Але спочатку потрібно розглянути історичний аспект цього явища.

Із часів появи книги А. де Токвіля, присвяченої всебічному аналізу американської демократії (1835), було констатовано, що за умов відсутності цілісної традиційної та народної культури в цьому суспільстві дуже швидко розвинулася масова, популярна культура, котра культивує примітивні смаки й уподобання більшості населення, зосередженого на суто практичних, меркантильних турботах. Виникли й підозри, що вона здатна перешкоджати існуванню високої літератури. Згодом, вже в другій половині двадцятого сторіччя, американський науковець М. Грін оприлюднив прямі докори рідній літературі. Дух дешевого газетярства, безсоромної публічності, торгівлі, констатував він, підкорив митців настільки, що сутність їх творчого помислу (у Гріна йдеться насамперед про Волта Вітмена та Марка Твена) виявилася «майже не сумісною з найважливішими критеріями літературності» [5, с. 124].

У світлі таких підозр і докорів літературі Сполучених Штатів Америки загрожувала небезпека виглядати надто несхожою на своїх європейських попередниць. Специфічність культурної ситуації часів її формування та розвитку була зумовлена не лише відсутністю гомогенної народної культури, просякнутої етичними та естетичними первнями, освяченими традицією давнини. Утверджувалася принципово нова модель культури – естетично спрощеної, стандартизованої, ринкової. Вектори її розвитку були різноманітними: від релігійно-проповідницького та утилітарно-дидактичного до відверто розважального, зорієнтованого на невибагливі смаки, зумовленого комерційною індустрією.

Утім майже до середини минуло сторіччя літературознавча спільнота Сполучених Штатів Америки не наважувалася об'єктивно оцінити ситуацію. Замість безпосереднього звернення до проблеми унікальності американської літератури, яка, вочевидь, була пов'язана саме з існуванням поруч із масовою культурою, здійснювалися численні спроби довести високу, елітарну сутність національного літературного продукту, його принципову спорідненість із європейськими взірцями.

1913 року Дж. Сантаяна рішуче відсік високу національну літературу від популярної, масової культури та й загалом ледь не від усієї Америки. Він переконував, що в її соціальному й духовому бутті митці знаходили надто «мало матеріалу собі у поживу (*little digestible material*)». Вони створювали літературу, яка залишалася осторонь «усіх умов своєї доби і власної країни» [10, с. 98]. Така точка зору суттєво вплинула на інтерпретацію американського романтизму, з якого, власне, і почалась історія національної літератури. Л. Тріллінг схарактеризував його ледь не як маргінальне явище [11, с. 36]. У концепції Р. Чейза творців національної літератури було названо міфотворцями, відстороненими від реалій дійсності. Домінантною рисою їхнього світосприйняття Г. Н. Сміт визнав свідому інтроспекцію, цілковиту зосередженість на власному внутрішньому досвіді.

У цьому ж річищі намагання захищати високу, елітарну сутність вітчизняного романтизму та обґрунтувати його повну непричетність до масової, популярної культури виникла й широко відома концепція «американського Ренесансу» Ф. О. Матіссена (1941). На його думку, у той короткий відрізок часу (1850–1855), коли з'явилися найвідоміші твори Емерсона, Готорна, Мелвілла, Торо й

Вітмена, художні досягнення американського романтизму стали цілком рівнозначними надбанням європейської літератури. Вирішальним фактором цього піднесення Матіссен визнав трансформацію пуританського духовного спадку, яка відбулася під впливом насамперед В. Шекспіра і класичних творів доби Єлизавети I (англійського Відродження). Словосполучка «американський Ренесанс» відчутно додала статусної значущості північноамериканській літературі. Національний варіант романтизму почав виглядати як елітарне культуральне явище, створення якого започаткувала нечисленна група видатних майстрів, котрі існували в локальному інтелектуальному середовищі Нової Англії. Таке його потрактування підсилювали соціологічні та естетичні ідеї франкфуртської школи, провідники якої після 1933 року емігрували до Сполучених Штатів Америки. Їх критичне ставлення до «культурної індустрії» буржуазного суспільства з його тотальним маніпулюванням свідомістю сприяло поширенню в інтелектуальному континуумі країни негативного сприйняття масової культури. До цього ж долучилась і надзвичайно авторитетна в тодішній Америці психоаналітична критика. Її адепти відстежували процеси підсвідомого вивільнення особистісних таємних бажань, фантазій та внутрішньої агресії митців. Стандартизовані форми з арсеналу масової культури сприймалися на такому тлі як тривіальні, нецікаві, несумісні з високим мистецтвом. Прибічники Нової Критики у свій спосіб піддали масову культуру остракізму. У своєму «уважному прочитанні» літературних творів вони абсолютно не цікавилися проблемою зв'язків поезики та естетики із соціальним, культуральним оточенням. Отже, у першій половині минулого сторіччя для історико-літературної, теоретичної думки країни ніби й не існувало популярної, масової літератури.

Постмодерна доба парадоксальним чином змінила ситуацію. Унаслідок тиску доктрини мультикультуралізму, захоплення постструктуралізмом і наступальної активності лівих теоретичних шкіл із 80-х рр. минулого сторіччя в літературознавстві Сполучених Штатів утвердилося вкрай агресивне критичне ставлення до понять «висока» («класична», «канонічна») література. Було започатковано процес їх «демістифікації», позбавлення класичної літератури «привілейованого» статусу. В університетах запанували кафедри «*cultural studies*», що пішли війною проти літературної класики *мертвих білих чоловіків із середнього класу* («*dead white males from middle class*»). Їй було протиставлено масову літературу, як таку, що значно краще відповідає сучасному стану й потребам американського суспільства. Колишня маргіналізована Попелюшка (разом із літературою расових, соціальних, сексуальних меншин) перетворилася на справжню королеву науки та освіти.

На важливість питання звернули увагу лише наприкінці сторіччя. Було усвідомлено небезпеку втрати будь-яких чітких уявлень про національну літературну класику. Повернення до скомпрометованої парадигми її «високої» гомогенності, звісно, не відбулося. Розпочався пошук концептів, здатних пояснити, яким саме чином у «плавильному казані (або тиглі)» («*melting pot*») національної культури взаємодіють високі та масові, етнічно, соціально та гендерно зумовлені складові.

Абсолютно нову інтерпретацію доби становлення північноамериканського романтизму запропонував Д. Рейнольдс [6–9]. Його *magnum opus*, монографія «Під покровом американського Ренесансу» (1988), засвідчує неконструктивність традиційної дихотомії «масова–висока» література. Д. Рейнольдс заглиблюється в неозорий океан американської масової літератури першої половини XIX століття, на яку був шалений попит сучасників. Аналіз не був самодостатнім, він – підмурівок для найголовнішого висновку: класичні тексти Р. Емерсона, Г. Торо, Н. Готорна, Е. По, Г. Мелвілла та Е. Дікінсона були створені не всупереч існуванню масової літератури, а **завдяки** її присутності в культурному континуумі країни. На тлі колишньої історико-літературної парадигми цей висновок виглядає приголомшливим. Але не погодитися з ним неможливо. Показовими стали зізнання самих творців американського романтизму. Наведемо лише декілька. Р. Емерсон: «*письменнику потрібна основа, яку він сам не здатен створити... це міцне, глибинне підґрунтя, що сягає самого пекла... і цей фундамент надає йому масова свідомість*»; В. Вітмен: «*Усі різновиди легкого читання, романи, газетні статті, плітки й тому подібне стають добривами для зростання незчисленних великих творінь, й тому завжди є незамінними, або скоріше життєво необхідними для виникнення чогось кращого*». Духовне становлення митця, головного героя роману «*Pierre, or, The Ambiguities*», Г. Мелвілл пояснював впливом найтривіальніших літературних джерел: «*...то був великий перелік прочитаних ним книг, про котрі навіть не здогадувалися його друзі – книг, які його гострий розум знаходив на перший погляд випадково... зрештою, вони влилися у потужний потік, що линув із бездонних глибини його самотньої творчої думки*». Саме масова література значною мірою генеру-

вала зліт високої літератури північноамериканського романтизму. Однорідними Д. Рейнольдса сьогодні вже стали відомі американські науковці: Р. Дж. Рейзінг, М. Т. Гілмор, І. Хов, Д. Піз й Ф. Фішер. Їх увага до масової культури підриває засади традиційно інтерпретованої американської літературної історії, відкриває новий культуральний ландшафт, не помічений цілими поколіннями критиків й дослідників.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Безумовно, не потрібно абсолютизувати концепти, запропоновані Д. Рейнольдсом, і припасовувати їх до специфічних обставин розвитку інших національних літератур. Але евристичний потенціал його студій потрібно гідно поцінувати. Необхідно полишити догматичне зневажання масової літератури (або надмірне захоплення нею), залишити в минулому її протиставлення високій літературі – тобто час вийти за межі системи координат «Pro et Contra». Обрії наукового пошуку відкриваються широкі.

Джерела та література

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Гаролд Блум ; [пер. з англ. за заг. ред. Ю. Семківа]. – К. : Факт, 2007. – 720 с. – (Сер. «Висока полиця»).
2. Гундарова Т. Кітч. Література. Травестії / Тамара Гундарова. – К. : Факт, 2008. – 284 с. – (Сер. «Висока полиця»).
3. Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності / Петро Іванишин. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
4. Таранова А. «Велике нечитоме» і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства / Анна Таранова // Слово і Час. – 2008. – № 5. – С. 49–56.
5. Green M. Twain and Whitman: The Problem of «American» Literature / Martin Green // Re-Appraisals: Some Commonsense Reading in American Literature. – New York : Norton and Co., Inc., 1965. – 268 p.
6. Reynolds D. Beneath American Renaissance. The Subversive Imagination in the Age of Emerson and Melville / David Reynolds. – Cambridge, Mass. : Harvard Un-ty Press, 1988. – 625 p.
7. Reynolds D. Faith in Fiction. The Emergence of Religious Literature in America / David Reynolds. – Cambridge, Massachusetts : Harvard Un-ty Press, 1982. – 269 p.
8. Reynolds D. Mightier than the Sword: Uncle Tom's Cabin and the Battle for America / David Reynolds. – New York : W. W. Norton and Company, 2012. – 369 p.
9. Reynolds D. Walt Whitman's America / David Reynolds. – New York : Random House, Inc., 1995. – 671 p.
10. Santayana G. The Genteel Tradition in American Philosophy and Character and Opinion in the United States / George Santayana [edited by James Seanon]. – Michigan : Yale Un-ty Press, 2009. – 423 p.
11. Trilling L. The Liberal Imagination / Lionel Trilling. – New York : Doubleday Publishing, 1950. – 256 p.

Калиниченко М. Массовая и высокая литература: Pro et Contra (горизонты теоретической рефлексии в современном украинском, российском и североамериканском литературоведении). В статье актуализирована современная проблематика теоретического и историко-литературного освоения феномена массовой литературы. Компаративистский аспект определяет обращение к исследованиям украинских, российских и североамериканских ученых. Акцентировано внимание на неконструктивности дихотомии «высокая–массовая» литература, необходимости и перспективе ее преодоления. Особое внимание сосредоточено на истории осмысления массовой и высокой литературы в научном континууме Соединенных Штатов Америки и значимости исследований профессора Д. Рейнольдса.

Ключевые слова: массовая литература, высокая литература, история национальной литературы, американский Ренессанс.

Kalinichenko M. Mass and High Culture: Pro et Contra (the Horizons of Theoretical Reflection in Modern Ukrainian, Russian and North-American Literary Studies). The article analyzes the modern problematic of theoretical and literary-historical implementation of the phenomena of mass literature. The comparative aspect of the problem defines the necessity to appeal to the recent works of Ukrainian, Russian and North-American scholars. It also emphasizes the necessity to move away from any further realization of the dichotomy of «mass and high» literature, as well as the ways and perspectives of overcoming it. The article also stresses the importance of comprehension of mass and high literature in the scholarly continuum of the United States of America and the importance of the research works of Professor David Reynolds.

Key words: mass literature, high literature, history of national literature, American Renaissance.

Стаття надійшла до редколегії
28.01.2013 р.